

Nikos Nikonanos

The Sanctuary Screen of the Church of the Old Metropolis in Edessa

The Sanctuary Screen of the Church of the Old Metropolis in Edessa is carved almost completely in wood and it has some undecorated pieces and some with painted decoration. The wood-carved pieces have vegetal decoration, mainly with spiraling scrolls and vine tendrils, various beasts, such as eagles, lions, deer, snakes, angels etc. There are only two openwork zones. They are characterized by simplification and schematization, have a tendency for variety but the themes are restricted in comparison with the richness in the subjects of the baroque wooden carved sanctuary screen. Apart from the carved parts in wood, there are also neoclassical elements, very common after the middle of the 19th century and which help date the sanctuary screen in the second half of that century. The screen reveals a survival of wooden carved sanctuary screens in modern Greek baroque, a period which lasts from approximately the mid-eighteenth to the mid-nineteenth century. However, it is of particular significance that the composition is by a competent artist, who creates an interesting work in the history of ecclesiastical wood-carving and, at the same time, a work with great artistic merit.

Αντώνης Ι. Παππού

Τα ελληνικά σχολεία στον ναχιγιέ (περιφέρεια) του καζά Βοδενών κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τον νόμο «Περί Βιλαετιών» του 1864¹ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο Καζάς Βοδενών (Εδεσσας) υπάγεται στο Σαντζάκι και στο Βιλαέτι της Θεσσαλονίκης². Περιλαμβάνει έναν ναχιγιέ³ που αποτελείται από 36 χωριά⁴ (βλ. σχετικούς χάρτες).

Μεγάλο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η μελέτη των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που ανέπτυξαν τα χωριά αυτά, ο ναχιγιές των Βοδενών, κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, τότε που οι πανσλαβιστικές κινήσεις στην περιοχή, και ιδιαίτερα οι δραστηριότητες της Βουλγαρικής Εξαρχίας, έθεταν σ' εφαρμογή τα ιστορικά απαράδεκτα σχέδια για εκσλαβισμό και προσεταιρισμό του μακεδονικού ελληνισμού. Ενέργειες και δραστηριότητες που προκάλεσαν την εθνική αφύπνιση των Ελλήνων της Μακεδονίας, οι οποίοι, συσπειρωμένοι και συνταγμένοι μέσα στους κόλπους της εθναρχούσας Εκκλησίας, και κάτω από τις ευλογίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, αντιμετωπίζουν τον μεγάλο αυτόν κίνδυνο με την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία ελληνικών σχολείων.

Είναι ιδιαίτερα συγκινητική η διάθεση και η αγωνία των κατοίκων της περιοχής για τη λειτουργία ελληνικού σχολείου στο χωριό τους, αφού το οικονομικό κόστος το αναλαμβάνουν και το επωμίζονται εξολοκλήρου οι ίδιοι⁵, όπως εξάλλου γίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις του ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Ιδιαίτερα τα σχολεία αυτά, όπως καταδεικνύουν κι επιβεβαιώνουν οι ιστορικές εξελίξεις στη συνέχεια, αποτέλεσαν το πρόφραγμα εκείνο πάνω στο οποίο κατέπεσε ο κύριος όγκος των ποικίλων οργάνων του πανσλαβισμού, ο οποίος και εξοστρακίστηκε και αποκρούστηκε «άπαξ δια παντός». Η ελληνική εθνική συνείδηση

ση των κατοίκων της περιοχής Βοδενών οργάνωσε τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων, για να χαράξει και αποτυπώσει στις καρδιές των παιδιών τους, με τρόπο ανεξίτηλο, το ελληνικό εθνικό φρόνημα και σ' αυτούς να παραδώσει τη σκυτάλη του τρισχιλιόχρονου ελληνισμού της Μακεδονίας.

Τέτοια ελληνικά σχολεία λειτούργησαν στα περισσότερα χωριά του καζά Βοδενών κυρίως, όμως, κατά το δεύτερο μισό του τελευταίου αιώνα της Τουρκοκρατίας. Οι πληροφορίες που έχουμε γι' αυτά δεν είναι σχετικά επαρκείς, μα οφείλουμε να προειδοποιήσουμε τον σύγχρονο μελετητή της ιστορίας της περιοχής πως θά'ταν μεγάλη πολυτέλεια η απαίτησή του να εξασφαλίσει για έρευνα και μελέτη κάποιο σπουδαίο αρχείο, το οποίο, κι αν σε κάποιο σχολείο υπήρξε, δεν μπόρεσε να διαφύγει την καταστροφή του από τις αλλεπάλληλες εθνικές συμφορές που δοκίμασε ο τόπος στην ιστορική του διαδρομή (γερμανική κατοχή, Εμφύλιος). Ωστόσο, οι σχετικά περιορισμένες αρχειακές μαρτυρίες και πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας, μας δίνουν αρκετά στοιχεία, ικανά για να περιγράψουμε και να σκιαγραφήσουμε την εικόνα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του χώρου αυτού.

Αρκετά χρήσιμες στάθηκαν για μας και οι περιγραφές και αφηγήσεις παλιών δασκάλων⁶ που στις μέρες μας εξαντλούνται κι αυτές με το πέρασμα του χρόνου.

1. ΓΕΝΙΚΑ

Πριν όμως προχωρήσουμε στην παρουσίαση των ελληνικών σχολείων του ναχιγιέ του καζά Βοδενών κρίνουμε ιδιαίτερα χρήσιμο να κάνουμε κάποιες γενικές παρατηρήσεις πάνω στην οργάνωση, τη λειτουργία και την εποπτεία των σχολείων αυτών. Γιατί έτσι πιστεύουμε πως ο ακροατής μας με τις πληροφορίες, τις

παρατηρήσεις και τις επισημάνσεις που θα παραθέσουμε θα μπορέσει να γνωρίσει πληρέστερα τις ιστορικές συνθήκες και τις καταστάσεις, κάτω από τις οποίες οργανώθηκαν και λειτουργήσαν τα σχολεία αυτά⁷. Ακόμη, θα του δοθεί η δυνατότητα να εξηγήσει και να ερμηνεύσει πολλά ζητήματα που σχετίζονται με τα σχολεία αυτά.

1.1. Οι δάσκαλοι

Οι δάσκαλοι των σχολείων της περιοχής⁸ στην πλειονότητά τους κατάγονται από τα Βοδενά (Έδεσσα) και είναι απόφοιτοι της Ελληνοαλληλοδιδασκτικής Σχολής Βοδενών.

Αρκετοί είναι κι εκείνοι που κατάγονται από τα χωριά όπου προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ή και από διπλανά, γειτονικά χωριά και οι οποίοι, στην καλύτερη περίπτωση, πέρα από τις βασικές σπουδές στο χωριό τους έχουν φοιτήσει και στη Σχολή των Βοδενών.

Σπάνια συναντά κανείς δάσκαλο που να κατάρχεται από άλλη περιοχή, όπως στην περίπτωση του Βλαδόβου (Άγρα) κατά τα σχολικά έτη 1859-60⁹ (βλ. συμφωνητικό Βλαδόβου) και 1860-61. Βέβαια, οι δάσκαλοι αυτοί γίνονται περισσότεροι στις αρχές του 20ού αι., γιατί, είτε από μόνοι τους, είτε απεσταλμένοι κάποιας εθνικής πατριωτικής οργάνωσης, προστρέχουν στην περιοχή για να συμβάλουν στην αποτροπή του ορατού πλέον κινδύνου για τη Μακεδονία και να δώσουν τη μάχη τους κατά των επιδιώξεων και των μεθοδεύσεων της Βουλγαρικής Εξαρχίας μέσα από τις σχολικές αίθουσες των χωριών της περιοχής.

Δε λείπουν και οι περιπτώσεις Ιεροδιδασκάλων που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στα σχολεία αυτά.

1.2. Η αμοιβή των δασκάλων

Η αμοιβή του δασκάλου συνομολογείται σε ετήσια βάση μεταξύ των προκρίτων (προεστών) του χωριού και του δασκάλου. Στις περισσότερες περιπτώσεις συντάσσεται και σχετικό συμφωνητικό¹⁰.

Το ποσό της αμοιβής εξαρτάται από το όνομα - φήμη του δασκάλου, από τις δυνατότητες της κοινότητας και από την κρίση των προκρίτων¹¹. Τα ποσά που καταβάλλονται από τις

κοινότητες του ναχιγιέ του καζά Βοδενών κυμαίνονται μεταξύ του ποσού των εξακοσίων (600) ως και χιλίων (1.000) γροσίων ή έξι (6) ως δέκα (10) Οθωμ. λιρών¹² για τη διάρκεια μιας σχολικής χρονιάς.

Εξαίρεση αποτελεί στην περιοχή μας η κοινότητα Βλαδόβου (Άγρα), που κατά τη σχολική χρονιά 1859-60¹³ συμφωνεί με τον δάσκαλο Γεώργιο Δημητριάδη να του καταβάλει το ποσό των 2.300 γροσίων, όταν την ίδια χρονιά ο διευθυντής του ελληνικού σχολείου Βοδενών αμείβεται με το ποσό των 1.700 γροσίων¹⁴.

Η πληρωμή του δασκάλου γίνεται συνήθως σε τρεις δόσεις¹⁵: Η πρώτη καταβάλλεται του Αγίου Δημητρίου, η δεύτερη του Αγίου Γεωργίου και η τρίτη των Αγίων Αποστόλων. Είναι οι ημερολογιακές περίοδοι που οι κάτοικοι των χωριών παίρνουν την παραγωγή τους από τα κτήματα και από τα κοπάδια τους.

1.3. Τα σχολικά κτίρια

Για σχολικό κτίριο σε μια πρώτη φάση χρησιμοποιήθηκε ο νάρθηκας της εκκλησίας του χωριού. Αργότερα κάποιο σπίτι που μίσθωνε η Κοινότητα, το οποίο ήταν και η κατοικία όπου διέμενε ο δάσκαλος, μέχρις ότου κτισθεί ιδιαίτερο σχολικό κτίριο (διδασκτήριο).

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία μιας αδημοσίευτης καταγραφής αφηγήσεων παλιών δασκάλων του Βλαδόβου¹⁶ (Άγρα) σύμφωνα με την οποία: «...Οι Βλαδοβίται δια να μη μείνωσιν τα τέκνα των αγράμματα, παρέδιδον ταύτα εις τον εφημέριον της εκκλησίας ... όστις εδίδασκεν αυτά ή εντός της οικίας του, όσάκις το ψύχος ήτο δριμύ, ή εντός του ναού ή και εις το ύπαιθρον». Αργότερα το σχολείο του Βλαδόβου στεγάζεται σε διάφορα οικήματα, τα οποία «...πολλάκις ήλλαξεν, ίνα μη αντιληφθώσιν οι κατακτηται τα της υπάρξεώς του». Όταν η Πύλη επιτρέπει στους Ορθόδοξους Χριστιανούς «...να φοιτώσιν εις ίδια σχολεία και να κτίζωσιν ταύτα ελευθέρως εξαρτώμενα εκ του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως»¹⁷ στο Βλάδοβο κτίζεται ιδιαίτερο σχολικό κτίριο «...μεταξύ των ετών 1821-1830... στο οποίο ...εδίδασκεν άλλοτε ο ιερεύς της εκκλησίας ... άλλοτε δε διδάσκαλος επί μισθώ...».

1.4. Εποπτικά μέσα διδασκαλίας

Από την ίδια καταγραφή πληροφορούμαστε ότι για την εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής, λόγω σπανιότητας και της στοιχειώδους ακόμη γραφικής ύλης, χρησιμοποιήθηκαν σταδιακά: το έδαφος, όπου «οι μαθηται και ο διδάσκαλος έγγραφον», σκαφίδια με άμμο μήκους 2-3 μέτρων και πλάτους 30-40 εκατοστών, ωμοπλάτες αγελάδων πάνω στις οποίες έγγραφαν με υδατογενή πλακάκια «...εν είδει πέννας μανδολίνου, χρώματος κιτρίνου ή λευκού...».

Αργότερα συναντά κανείς τετράγωνα ή κυκλικά χαρτόνια με γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, τα οποία αναρτώνται στους τοίχους της αίθουσας διδασκαλίας. «Ο δάσκαλος έθετεν επί του τοίχου καταλήλως τα χαρτόνια σχηματίζων λέξεις και φράσεις...» τις οποίες αναγίνωσκαν οι μαθητές.

Τελευταία χρησιμοποιήθηκαν «οι πλάκες και τα κονδύλια»¹⁸.

1.5. Εποπτεία των σχολείων

Η λειτουργία των σχολείων εποπτεύεται από διμελή Εφορεία, διετούς θητείας, τα μέλη της οποίας εκλέγονται από τη γενική συνέλευση των προκρίτων υπό την προεδρία του εκάστοτε Μητροπολίτη Βοδενών (βλ. τεκμήρια 8 και 9).

Τα καθήκοντα των Εφόρων¹⁹ είναι: «...

- Να εκμισθώνωσι τα βακουφικά κτήματα, διανομίμου πλειοδοσίας
- Να εισπράττωσι τα ενοίκια και εν γένει τα εισοδήματα αυτών
- Να φροντίζωσι περί των αναγκαιουσών επισκευών και επιδιορθώσεως της Σχολής
- Να εκλέγωσι και να διορίζωσι τους διδασκάλους του Σχολείου εν συνεννοήσει και εγκρίσει της Ιεράς Μητροπόλεως και
- να εποπτεύωσιν επί της εν τω Σχολείω γενομένης πνευματικής εργασίας, φροντίζοντες όπως επιτελείται εν αυτώ πραγματική πρόοδος και ανάπτυξις». (βλ. το εσώφυλλο του Κατάστιχου).

2. ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Τα χωριά του ναχιγιέ του καζά Βοδενών²⁰ διακρίνονται σε:

α) Κεφαλοχώρια, τα οποία ενώ ήσαν «Ιμλάκια», δηλ. κτήματα που ανήκαν στο οθωμανικό

αυτοκρατορικό στέμμα, εξαγοράστηκαν όμως σε κάποια φάση από τους κατοίκους αντί ορισμένου ποσού. Τα κεφαλοχώρια είναι αμιγή χριστιανικά χωριά.

β) Τσιφλίκια, που υπάγοντα στη δικαιοδοσία (ιδιοκτησία) Τούρκων αξιωματούχων (Μπέηδων). Κάποια από τα Τσιφλίκια του καζά Βοδενών είναι μικτά, δηλ. κατοικούνται από χριστιανικές και από οθωμανικές οικογένειες.

Η ονομασία του κάθε χωριού είναι της εποχής²¹, σύμφωνα πάντοτε με το αρχαικό υλικό μας, και δίπλα σε παρένθεση παραθέτουμε τη σημερινή του ονομασία. Έτσι πιστεύουμε πως είμαστε έντιμοι απέναντι στην ιστορική πραγματικότητα, αλλά και παράλληλα δίνουμε μια σκιαγράφιση του χάρτη της περιοχής κατά την ιστορική περίοδο που εξετάζουμε και μελετούμε. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία του ζητήματος θα ήταν το λιγότερο εντελώς αυθαίρετη και δε θα αποκρυπτογραφούσε τις προθέσεις μας.

2.1. Κεφαλοχώρια

2.1.1. Βλάδοβο (Άγρας)

Αίσθηση προκαλεί στον ερευνητή το συμφωνητικό της 13ης Μαρτίου 1860 μεταξύ των προκρίτων του χωριού και του δασκάλου Γεωργίου Δημητριάδη. Χαρακτηριστική είναι η φράση «...εσυμφωνήσαμεν με κοινήν ευχαρίστησιν όλου του χωριού μας...» που καταδηλώνει τη διάθεση όλων των κατοίκων να σπουδάζουν τα παιδιά τους ελληνικά γράμματα και υπόσχονται «...πάντες ομού οι κάτοικοι του ρηθέντος χωριού Βλατόβου...» να πληρώσουν το συμφωνημένο ποσό των 2.300 γροσίων για το σχολ. έτος 1859-60.

Τα επόμενα σχολ. έτη και μέχρι το 1865 στο σχολείο διδάσκει ο δάσκαλος Ανδρέας από την Κοζάνη²² με ετήσια αμοιβή 2.955 γροσία²³.

Από το «Κατάστιχον της Ιεράς Εκκλησίας του χωριού» πληροφορούμαστε πως τα επόμενα σχολ. έτη στο σχολείο του χωριού διδάσκουν²⁴:

- Οι Βοδενιώτες δάσκαλοι: Ιωάννης Στουγιαννάκης, Νικ. Χατζηλούσης, Προκόπιος Βαλταδώρου, Νικόλαος Μουσίτσας, Παπαλεμπάκης, Καλός Νικόλαος, Παπασιβένα Μαριάνθη.
- Από το γειτονικό χωριό Τέχοβο (Καρυδιά) ο

δάσκαλος Νικόλαος Γκάλης.

- Από το ίδιο το Βλάδοβο (Άγρας) οι δάσκαλοι:

Χρήστος Κύρτσος ή Παπακύρτσος, Κωνσταντίνος Δ. Πάσκας (υποδιδάσκαλος) και Γεώργιος Μπάπκας ή Γρηγοριάδης.

- Άλλοι δάσκαλοι που προσέφεραν τις υπηρεσίες του στο σχολείο αυτό είναι ο Ευάγγελος Κ. Στάκης, ο Χατζηγαβριήλ, ο Αθανάσιος Χατζηκωνσταντίνου και ο ιεροδιδάσκαλος Ιωάννης Παπα - Γεωργίου.

- Μετά το 1900, και στη διάρκεια της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα, στο σχολείο του Βλαδόβου διδάσκουν:

- Οι δασκάλες:

Αναστασία, Χατζηαντωνίου Μαρίκα (Θεσσαλονίκη), Πασίλα Κατίνα (Θεσσαλονίκη), Οικονόμου Μαρία (Δρυμός - Θεσσαλονίκης), Ουζουνίδου Ελένη (Σέρρες), Κρετσόβαλη Θεανώ (Γευγελή).

- Οι δάσκαλοι:

Σορίγγης Νικόλαος (Νάουσα), Καραμουτσόπουλος Χρήστος (Άρτα).

Τη σχολική χρονιά 1873-74, όπως μας πληροφορεί ο Δ. Πλαταριδής, στο σχολείο φοιτούν 40 μαθητές²⁵.

Το σχολείο επιδοτείται από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης κατά τη σχολική χρονιά 1895-96 για δύο τετραμήνιες (Ιαν. - Απρ. και Μαΐου - Αυγ.) με το ποσό των 8 οθωμ. λιρών²⁶ και στις 3/4/1899²⁷ επιχορηγείται με το ποσό των 4 οθωμ. λιρών (βλ. τεκμήριο υπ' αριθ. 5).

Στο «Κατάστιχο...» υπάρχει καταχωρημένη απόδειξη πληρωμής του δασκάλου Αθαν. Χατζηκωνσταντίνου με ημερομηνία 22/2/1899 ποσού 400 γροσίων (βλ. τεκμήριο υπ' αριθ. 6).

Στο ίδιο «Κατάστιχο...» θα τραβήξει την προσοχή του μελετητή η ανάθεση καθηκόντων Γραμματέα της Εφορείας του σχολείου στον δάσκαλο Καραμουτσόπουλο Χρήστο από τον Μητροπολίτη Βοδενών Στέφανο με ημερομηνία 2/10/1904 (βλ. τεκμήριο υπ' αριθ. 7).

Σημαντικές θεωρούμε τις εγγραφές εκείνες του «Κατάστιχου...» που μας πληροφορούν για αγορές που αφορούν τον εξοπλισμό του σχολείου. Έτσι:

- Τη σχολ. χρονιά 1864-'65 το σχολείο προμηθεύεται «Λεξικόν» που κοστίζει 165 γρόσια.

- Τη σχολ. χρονιά 1896-'97 το σχολείο αγοράζει:

- Βιβλία αξίας 50,20 γροσίων.

- Καταλόγους και κώδωνα αξίας 4,20 γροσίων.

- Ημερήσιο έλεγχο αξίας 55 γροσίων.

- Στις 8/10/1904 αγοράζει βιβλία από τον Διευθυντή της Ελληνικής Σχολής Βοδενών Φράγκο²⁸ και του καταβάλλει το ποσό των 42 γροσίων.

Στην ίδια πηγή είναι καταχωρημένα τέσσερα πρακτικά εκλογής Εφόρων του σχολείου που επικυρώνονται από τον εκάστοτε Μητροπολίτη Βοδενών.

2.1.2. Πόδος (Φλαμουριά)

Στα 1862 στο σχολείο του Πόδος διδάσκει ο γηγενής δάσκαλος Κωνσταντίνος Ράμμος, ο οποίος διαθέτει «...πενιχράς γραμματικές γνώσεις...»²⁹.

Το 1873 στο σχολείο αυτό φοιτούν 20 μαθητές³⁰ και ο δάσκαλος πληρώνεται από το «Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Βοδενών» που αγωνίζεται να στηρίξει τον απειλούμενο μακεδονικό ελληνισμό από τη βουλγαρική θηριωδία.

Από το Πόδος κατάγεται και ο δάσκαλος Δημήτριος Δάνης που διδάσκει στο σχολείο του χωριού κατά τη σχολική χρονιά 1874-'75.

Και το σχολείο αυτό επιχορηγείται από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης για τα σχολικά έτη 1898-'99 και 1899-1900 με το ποσό των 2 οθωμ. λιρών³¹ για κάθε έτος αντίστοιχα. Τις σχετικές αποδείξεις είσπραξης υπογράφουν:

- Στις 3 Απριλίου 1899 ο δάσκαλος Γεώργιος Πατσιαριάδης και οι εφοροεπίτροποι του χωριού Χρήστος Δόικας και Μήτσης Κάτσιου.

- Στις 2 Δεκεμβρίου 1900 ο δάσκαλος Βασίλειος Αντωνίου και οι εφοροεπίτροποι Μήτσης Κάτσιου και Δημήτρης Πείου.

Στο σχολείο του Πόδος διδάσκουν³²:

- Από τα Βοδενά οι δ/λοι:

Ευάγγελος Δ. Κωφού, Ιωάννης Λιάντης, Διονύσιος Παπαχριστοδούλου και Δημήτριος Ζιάσκας.

- Από το χωριό Μεσημέρι οι δάσκαλοι: Μποζίνος Παπακωνσταντίνου, Ιωάννης Νησιώτης, Βασίλειος Κίτσος, Ιωάννης Ζαφειρίου και Χρήστος Παπαϊωάννου.

- Από το χωριό Τέχοβο (Καρυδιά) ο δάσκαλος Δημήτριος Μυλωνάς.

- Από το χωριό Τσαρκοβιάνη (Κλησοχώρι), ο δάσκαλος Γεώργιος Τρυψάνης.

- Από το χωριό Νήσια (Νησί) ο δάσκαλος Δημήτριος Τζούκας.

- Άλλοι δάσκαλοι που διδάσκουν στο σχολείο του Πόδος (Φλαμουριάς) είναι οι:

Γεώργιος Ποξαρέντσης, Ιωάννης Λουγουντσάνης, Γεώργιος Πατσιαριδής και Βασίλειος Αντωνίου.

Οι μισθοί των δασκάλων του χωριού καταβάλλονται από το Εκκλησιαστικό Ταμείο της Ενορίας και από τις εισφορές των κατοίκων. Κυμαίνονται δε, ανάλογα με τα προσόντα του κάθε δασκάλου, από 600 ως 1.000 γρόσια ετησίως³³.

2.1.3. Μεσημέρι

Στα 1873 η κοινότητα Μεσημερίου αντιμετωπίζει μεγάλες οικονομικές δυσκολίες εξαιτίας του χρέους που αποπληρώνει *συνεπεία εξαγοράς του χωριού*³⁴ από το Οθωμανικό Στέμμα. Αυτή είναι και η βασική αιτία που ευθύνεται για την αδυναμία της κοινότητας να συντηρήσει τη λειτουργία του σχολείου, την περίοδο μάλιστα αυτή που η προσφορά του ήταν όσο ποτέ άλλοτε αναγκαία κι επιβεβλημένη λόγω της μεθοδευμένης δράσης των οργάνων της Βουλγαρικής Εξαρχίας³⁵. «*Την ανάγκην ταύτην λοιπόν κατανοήσας ο (Φιλεκπαιδευτικός) Σύλλογος (Βοδενών), έστειλεν αυτοίς διδάσκαλον*».

Περισσότερες αρχειακές πληροφορίες για την εκπαιδευτική δραστηριότητα του Μεσημερίου δεν έχουμε, γιατί όλο το αρχείο της κοινότητας και του σχολείου παραδόθηκε στις φλόγες της ναζιστικής μανίας που το 1944 έκαψε το χωριό ολοσχερώς. Αλλά μελετώντας την αναφορά που στις 25 Δεκεμβρίου 1899 απέστειλαν στον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης³⁶ διαμαρτυρούμενοι για τις ενέργειες των «*Σχισματικών*» του χωριού τους και την οποία υπογράφουν:

- Οι δάσκαλοι: Γρηγόριος Κωνσταντίνου, Λουίζα Σίξη και Γεώργιος Νάκης.

- Οι τρεις ιερείς του χωριού: παπα - Στοϊάννης, παπα - Τρύφων και παπα - Χρήστος.

- Οι εφοροεπίτροποι: Χρήστος Τράπκος και

Χρήστος Γεωργίου,

- καθώς κι ένας μεγάλος αριθμός προκρίτων του χωριού

Εύκολα συμπεραίνουμε για τη συνεχή λειτουργία του σχολείου στο χωριό.

Εξάλλου, η καταγωγή πολλών δασκάλων από το Μεσημέρι, οι οποίοι διδάσκουν στα γύρω χωριά, αλλά και στα Βοδενά, είναι ο πειστικότερος μάρτυρας μιας πολύ σπουδαίας εκπαιδευτικής δραστηριότητας, της οποίας οι ρίζες ανατρέχουν στη μακραίωνη ελληνορθόδοξη (ρωμαϊκή) παράδοση της περιοχής. Από το Μεσημέρι κατάγονται οι δάσκαλοι³⁷:

Μποζίνης Παπακωνσταντίνου, Ιωάννης Νησιώτης, Βασίλειος Κίτσος, Ιωάννης Ζαφειρίου, Χρήστος Παπαϊωάννου και Νικόλαος Γούνης.

Τη σχολ. χρονιά 1898-'99 το σχολείο του Μεσημερίου επιχορηγείται από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης με 5 οθωμ. λίρες³⁸.

Στο σχολείο του χωριού υπηρετεί στη διάρκεια της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα η δασκάλα Αγγελική Τσιώμου - Μεταλλινού³⁹, η οποία προσέφερε υπηρεσίες μεγάλης εθνικής σημασίας.

2.1.4. Τέχοβο (Καρυδιά)

Σημείωση στη 2η σελίδα του «Τριωδίου»⁴⁰ της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου του χωριού μάς πληροφορεί ότι δάσκαλος του σχολείου κατά το 1863 ήταν «*σηχμένος*» (συμφωνημένος) με το ποσό των 800 γροσίων ο Κωνσταντίνος Παπα - Χρήστου. Άλλη σημείωση στην τελευταία σελίδα του ιερού αυτού βιβλίου μάς πληροφορεί πως το σχολείο λειτουργεί και την επόμενη χρονιά και μάλιστα μας δηλώνει πως το σχολείο είναι «*Άλλο - Δηδακτικόν*».

Στα 1873 στο σχολείο του Τεχόβου φοιτούν 30 μαθητές *πληρώνοντες διδάκτρα*⁴¹. Τη χρονιά αυτή διδάσκει ο δάσκαλος Αντώνης Κατραντσιώτης⁴².

Από το Τέχοβο κατάγονται οι δάσκαλοι Νικόλαος Γκάλλης⁴³ και Δημήτριος Μυλωνάς⁴⁴.

Το σχολείο του χωριού επιχορηγείται κι αυτό από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, κατά τη σχολ. χρονιά 1898-99 με 3 οθωμ. λίρες και την επόμενη χρονιά με 4 οθωμ. λίρες⁴⁵.

Εκπληξη προκαλεί στο σύγχρονο μελετητή η πρόταση του Αλληλοδιδάκτη Βοδενών και

Γραμματέα του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Δ. Πλαταρίδη, ο οποίος στα 1873 προτείνει την ίδρυση Κεντρικού Σχολείου στο Τέβο (Τέχοβο) «...δια τε την κεντρικότητά του...» και το οποίο θα «...χρησιμεύση ως (σχολικών) κέντρον των πέριξ χωρίων. Δυστυχώς όμως, παρατηρεί, στερείται πόρων, και μ' όλην την των κατοίκων φιλοτιμίαν και φιλομάθειαν, είναι αδύνατον να εξοικονομήσωσιν οι χωρικοί του σύστασιν κεντρικού σχολείου».

Εδώ παρατηρούμε πως σύγχρονα θέματα παιδείας, όπως αυτό των *σχολικών κέντρων*⁴⁶, είχαν τεθεί κι επισημανθεί και ακόμη είχαν απασχολήσει τον εκπαιδευτικό προβληματισμό και σχεδιασμό των στελεχών της λαϊκής μας παιδείας στον καζά Βοδενών τον 19ο ακόμη αιώνα. Θέματα που και στις μέρες μας ακόμη αναζητούν την επίλυσή τους και που η λύση τους στρέφεται στην ίδια με τότε αντίληψη.

Το Τέχοβο διέθετε διδακτήριο πολύ πριν από το 1850⁴⁷, το οποίο όμως καταστράφηκε το 1908 από πυρκαϊά. Με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Βοδενών Στεφάνου ανακαινίσθηκε τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου για τις ανάγκες των μαθητών του χωριού. Συγκεκριμένα εντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα στην πρόσοψη του διδακτηρίου ανέγραφε:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΑΝΑΚΑΙ-
ΝΙΣΘΕΝ ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩ, ΕΤΕΙ 1908
ΕΠΙΣΚΟΠΕΥΟΝΤΟΣ
†ΣΤΕΦΑΝΟΥ

2.1.5. Βαρτοκόπη (Σκύδρα)

Το Βαρτοκόπη (Σκύδρα) στα 1873 ήταν ένα σχετικά μικρό χωριό «...κατοικούμενον υπό 20 χριστιανικών οικογενειών»⁴⁸ και στο σχολείο φοιτούσαν μόλις 8 μαθητές. Οι κάτοικοι αδυνατούσαν να εξασφαλίσουν τον μισθό του δασκάλου, πράγμα που ανέλαβε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Βοδενών.

Ο Δ. Πλαταρίδης προτείνει το Βαρτοκόπη, όπως και το Τέχοβο, για σχολικό κέντρο των «πέριξ χωρίων».

Τη σχολ. χρονιά 1898-'99 δάσκαλος του χωριού είναι ο Δημήτριος Γ. Κιόρτσης κι εφοροεπίτροπος ο Μήτση Καραϊουβάν. Αυτοί εισπράττουν την οικονομική επιχορήγηση της Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ποσού 3 οθωμ.

λιρών. Την επόμενη χρονιά δάσκαλος στο Βαρτοκόπη υπηρετεί ο Σωτ. Κανταρτζής κι εφοροεπίτροποι είναι οι Γεώργιος Τσιαπτσάκ και Νικόλαος Ριζάφτσιες. Αυτοί υπογράφουν την απόδειξη είσπραξης ποσού 2 οθωμ. λιρών ως επιχορήγηση από την ίδια Μητρόπολη⁴⁹.

2.1.6. Τσαρκοβιάνη (Κλησοχώρι)

Το χωριό στα 1873 κατοικείται από 50 χριστιανικές οικογένειες. Συντηρεί σχολείο στο οποίο φοιτούν 15 μαθητές και πληρώνει τον δάσκαλο «...εκ των εισοδημάτων της εκκλησίας»⁵⁰.

Από το χωριό αυτό κατάγεται ο δάσκαλος Γεώργιος Τρυψάνης⁵¹.

2.2. Τσιφλίκια

2.2.1. Σάμαρ (Σάμαρ)

Στα 1873 το Σάμαρ κατοικείται από 19 χριστιανικές οικογένειες⁵². Από το «Κατάστιχον του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, εν ναύ Σάμαρ»⁵³ πληροφορούμαστε ότι στα 1888:

«...ο Γεώργιος Δήμιον Καρπούς, επίτροπος, επλήρωσεν εις τον κύριον Νικόλαον Διδάσκαλον δια μισθόν του γρ. 186,20,

...ο επίτροπος Στοϊάννος Δημήτριος επλήρωσεν μισθόν γρ. 833,

...ο Μάτσης Γότζη έδωσεν εις τον Διδάσκαλον Νικόλα γρ. 80».

Ο ίδιος δάσκαλος Νικόλας «εκ Βοδενών» σημειώνεται ότι υπηρετεί στο σχολείο του Σάμαρ και στα 1890.

Τη σχολική χρονιά 1894-'95 υπηρετεί ο δάσκαλος Γεώργιος Δημήτριος εκ Βοδενών και ότι «...εσυμφωνήθη αντίτιμον μισθόν λίρας Οθωμανικάς έξ...». Χαρακτηριστική είναι η σημείωση του Κατάστιχου που μας πληροφορεί ότι ο παραπάνω δάσκαλος πέραν της συμφωνημένης αμοιβής στις 23 Ιανουαρίου 1895 «...έλαβεν δώρα: υποκάμισον» κ.τ.λ.

Κατά τα σχολ. έτη 1898-'99 και 1899-1900 δάσκαλος του χωριού είναι ο Γρηγόριος Ιωάννου και μαζί με τους εφοροεπίτροπους Ιωάννου Πέτρε και Στοϊάν Δημήτρη υπογράφει τις αποδείξεις είσπραξης της οικονομικής επιχορήγησης από την Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης ποσού 2 οθωμ. λιρών για κάθε έτος αντίστοιχα⁵⁴.

Από τις αποδείξεις είσπραξης των επιχορηγήσεων που η Ι. Μητρόπολη Θεσσαλονίκης⁵⁵ καταβάλλει προς ενίσχυση της λειτουργίας των σχολείων της περιφέρειας Βοδενών, πληροφορούμαστε ότι στα τέλη του 19ου αι. συντηρούνται σχολεία και στα παρακάτω χωριά - Τσιφλίκια του ναχιγιέ.

2.2.2. Νήσια (Νησί)

Το χωριό στα 1873 κατοικείται από 35 χριστιανικές οικογένειες⁵⁶.

Τα σχολ. έτη 1898-99 και 1899-1900 δάσκαλος του χωριού φέρεται ο Δημήτριος Ιωάννου (Μυλωνάς) από το χωριό Τέχοβο (Καρυδιά).

Από τα Νήσια κατάγεται ο δάσκαλος Δημήτριος Τζούκας⁵⁷.

2.2.3. Οριζάρι (Ριζάρι)

Το Οριζάρι στα 1873 φέρεται να κατοικείται από 10 χριστιανικές οικογένειες⁵⁸.

Τη σχολ. χρονιά 1898-99 δάσκαλος του χωριού αναφέρεται ο Αναστάσιος Σαλαμπάσης, που τις προηγούμενες χρονιές υπηρετούσε ως υποδιδάσκαλος στο Ελληνικό Σχολείο (Αρρεναγωγείο) Βοδενών⁵⁹.

2.2.4. Άγιος Ηλίας (Προφήτης Ηλίας)

Το 1873 στο χωριό κατοικούν 36 χριστιανικές οικογένειες⁶⁰.

Τη σχολ. χρονιά 1898-99 στο σχολείο υπηρετεί ο δάσκαλος Δημήτριος Χατζηπέτρου. Την επόμενη χρονιά στο σχολείο του χωριού διδάσκει ο δάσκαλος Αναστάσιος Σαλαμπάσης⁶¹.

2.2.5. Ρίξοβο (Ριζό)

Στα 1873 φέρεται να κατοικείται από 6 χριστιανικές οικογένειες⁶².

Τη σχολ. χρονιά 1898-99 δάσκαλος του χωριού σημειώνεται ο Δημήτριος Γεωργίου⁶³.

2.2.6. Καμενίκη (Πετριά)

Το 1873 κατοικείται από 15 χριστιανικές οικογένειες⁶⁴.

Τη σχολ. χρονιά 1898-99 στο σχολείο του χωριού διδάσκει ο δάσκαλος Αργύρι Μήτσι (βλ. τεκμήριο υπ' άριθ. 10)⁶⁵.

2.2.7. Άρσεν (Αρσένι)

Πρόκειται για μικτό χωριό. Στα 1873 κατοι-

κείται από 25 χριστιανικές οικογένειες και από 12 οθωμανικές⁶⁶.

Κατά τη σχολ. χρονιά 1899-1900 στο ελληνικό σχολείο του χωριού διδάσκει ο δάσκαλος Αθανάσιος Χατζηκωνσταντινίδης⁶⁷.

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συνοψίζοντας μπορούμε να ισχυριστούμε πως στα τέλη του 19ου αι. και στις αρχές του 20ού η εκπαιδευτική δραστηριότητα στον ναχιγιέ του καζά Βοδενών παρουσιάζει την εξής εικόνα:

• Κοινά Σχολεία ή Γραμματοδιδασκαλεία	21
• Διδακτικό προσωπικό	21
• Μαθητικός πληθυσμός	452
• Αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο	22/1

Τα όσα παραπάνω εκθέσαμε αποτελούν περίτρανη κι αδιαμφισβήτητη απόδειξη αλλά και ακαταμάχητο τεκμήριο της μακροαίωσης ελληνικής εκπαιδευτικής παράδοσης της περιοχής με επίκεντρο τα Βοδενά. Είναι ένας αδιάφυστος μάρτυρας της ελληνικής εθνικής συνείδησης του Μακεδονικού Ελληνισμού και της υπερτριτοχρονικής συνεχούς κι αδιάλειπτης παρουσίας του στην περιοχή. Είναι η σιωπηρή φωνή της διαμαρτυρίας που ανά τους αιώνες, αλλά και ιδιαίτερα στις μέρες μας, από τούτη την καταπράσινη γωνιά της Μακεδονίας μας, δίνει το δυναμικό της παρόν που μπορεί να έχει πολλούς αποδέκτες. Γιατί η Ελληνική Εθνική συνείδηση των Μακεδόνων είναι κάτι που δε βιάζεται, που δε διαπραγματεύεται, μα ούτε και μπολιάζεται.

Είναι εκείνη η παλιά βαθιά σκουριά του Ρωμαϊκού Γένους μας που δε ξύνεται, μα ούτε κι απολεπίζεται, γιατί έχει καταφάει πολύ βαθιά τούτους τους βράχους της πουρρόπετρας των Βοδενών κι έχει γίνει ένα σώμα μ' αυτούς. Έχει πουρώσει κι αυτή στους γκρεμούς του Λόγγου και της Μάυρης Πέτρας και δεν μπόρεσε, μα ούτε και θα μπορέσει κανείς ποτέ, και με τίποτε, να την αποσπάσει από τον τόπο αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' Αρχειακές πηγές:

- Κατάστιχον της Ιεράς Εκκλησίας του χωριού Βλαδόβου ... 1863, φεβρουαρίου 20, από

- το αρχείο της Ι. Μητροπόλεως Εδέσσης.
- *Κατάστιχον του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, εν ναώ Σάμαρ* από το προσωπικό αρχείο του δασκάλου Γεωργίου Γεωργιάδη.
 - *Κατάστιχον του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, εν ναώ Σάμαρ*, από το προσωπικό αρχείο του δασκάλου Γεωργίου Δ. Γεωργιάδη.
 - *Κώδιξ της πόλεως Βοδενών, εν ώ καταγράφονται άπαντες οι πολιτικοί ετήσιοι λογαριασμοί των Βασιλικών δοσιμάτων και Στρατιωτικών φόρων και λοιπών, 1865 - Μαρτίου 5η*, από το αρχείο της Ι. Μητροπόλεως Εδέσσης.
 - *Συμφωνητικό 13ης Μαρτίου 1860* μεταξύ των κατοίκων του Βλαδόβου (Άγρα) και του δασκάλου Γεωργίου Δημητριάδη.
 - *Τριώδιον Κατανυκτικόν* Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου Καρυδιάς (Τεχόβου), έκδοσης 1856, από το προσωπικό αρχείο του δασκάλου Γεωργίου Γεωργιάδη.
- Β' Δημοσιεύτες εργασίες:**
- Αναστ. Δ. Κάρτα, *Άγρα η Μακεδονική εν τη Ιστορία*, Άγρας 1941.
 - Γ. Κατσιαδάκη, *Βιβλίον ιστοριάξ του Δημ. Σχολείου Καρυδιάς*, Αρχείο Δημ. Σχολ. Καρυδιάς.
 - Α. Ι. Παππού, *Η Έδεσσα (Βοδενά) κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας καὶ ἡ καλλιέργεια των γραμμάτων - Συμβολή ὅτην Ιστορία της Εκπαίδευσης* (υπό δημοσίευση).
- Γ' Δημοσιευμένες αυτοτελείς εργασίες:**
- Α. Κ. Ανεστόπουλου, *Ο Μακεδονικός Αγών (1900-1908)*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1965.
 - Σπ. Π. Αραβαντινού, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Αθήναι 1895.
 - Κ. Απ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονία και Τουρκία (1830-1878)*, Θεσσαλονίκη 1987.
 - Ν. Β. Βλάχου, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου*, τόμ. 1, Αθήναι 1954.
 - *Η Εννιάχρονη υποχρεωτική Εκπαίδευση*, Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου ΔΟΕ ΠΟΕΔ, Αθήνα 1989.
 - Β. Δ. Καλλίφρονος, *Εκπαιδευτικά*, Κωνσταντινούπολις 1867.

- Ευάγγ. Κωφού, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878*, Θεσσαλονίκη 1969.
 - Δ. Νικολαΐδης, *Οθωμανικοί Κώδικες*, τόμ. 3, Κωνσταντινούπολις 1890.
 - *Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως*, Κωνσταντινούπολις 1906.
 - Στ. Ι. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970.
 - Χ. Παπαστάθη, *Κοινοτική Αυτοδιοίκηση*, στον τόμο *Μακεδονία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.
 - Δ. Πλαταρίδη, *Έκθεσις της κατά την επαρχίαν Βοδενών διανοητικής αναπτύξεως*, Έκδοση Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Βοδενών, Κωνσταντινούπολις 1874.
 - Ν. Γ. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
 - Κ. Γ. Σταλίδη, *Κώδιξ ο το πρώτον συστηθείς άμα τη συστήσει της Ελληνικής Σχολής εν τη πολιτεία Βοδενών εν έτει αιψπε*, Έδεσσα 1979.
 - Π. Α. Τσάμη, *Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975.
- Δ' Δημοσιευμένες εργασίες σε εφημερίδες και περιοδικά:**
- Αναστ. Κίτσου, «Η παιδεία εις την Φλαμουριάν από του έτους 1862», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 3 (1972).
 - Γ. Τουσίμη, «Η Έδεσσα υπό τον Αλή Πασά», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973).
 - Γ. Τουσίμη, «Η Κοινότητα Μεσημερίου κατά το Μακεδονικό Αγώνα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 5 (1973).
 - Κ. Γ. Σταλίδη, «Τα δύσκολα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα στην Έδεσσα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973).
 - Κ. Γ. Σταλίδη, «Η κατάσταση της παιδείας στα χωριά της περιφέρειας Εδέσσης τα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973).
 - Ιωάνν. Χαρίτου, «Αναμνήσεις από παλιές σχολικές χρονιές», εφ. *Εδεσσαϊκή* (22 Σεπτ. 1984).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ν. Β. Βλάχου, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου*, τόμ. 1, Αθήναι 1954, σ. 46. Ν. Γ. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σ. 98. Χ. Παπαστάθη, «Κοινοτική Αυτοδιοίκηση», *Μακεδονία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 491.
2. Ν. Β. Βλάχου, ό.π. Στ. Ι. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσ/νίκη 1970, σ. 62, 80. Ευάγγ. Κωφού, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878*, Θεσ/νίκη 1969, Παράρτημα (χάρτης). Π. Α. Τσάμη, *Μακεδονικός Αγών*, Θεσ/νίκη 1975, σ. 13-14. Κ. Απ. Βακαλόπουλου, *Μακεδονία και Τουρκία (1830-1878)*, Θεσ/νίκη 1987, σ. 79 & 244.
3. Ναχιγιές: Οθωμανικός όρος, έτσι ονομάζονται τα χωριά (η περιφέρεια) του καζά. Μεγάλοι καζάδες διαιρούσαν σε δυο ή και περισσότερους ναχιγιέδες (περιφέρειες). Ο καζάς Βοδενών, κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή, που διέρχεται από την πόλη το 1668, έχει έναν ναχιγιέ. βλ. Β. Δημητριάδη, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσ/νίκη 1973, σ. 32 & 235.
4. Β. Δημητριάδη, ό.π., σ. 235. Δ. Πλαταρίδη, *Έκθεσις της κατά την επαρχίαν Βοδενών διανοητικής αναπτύξεως*, Έκδοση Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Βοδενών, Κων/λις 1874.
5. Δ. Πλαταρίδη, ό.π. Συμφωνητικό 13ης Μαρτίου 1860 μεταξύ των κατοίκων του Βλαδόβου (Άγρα) και του δασκάλου Γεωργίου Δημητριάδη (βλ. Παράρτημα της εργασίας μας αυτής αρ. 3). Κ. Γ. Σταλίδη, *Κώδιξ το πρώτον συστηθείς άμα τη συστήσει της Ελληνικής Σχολής εν τη πολιτεία Βοδενών εν έτει αιψπε*, Έδεσσα 1979. *Κατάστιχον της Ιεράς Εκκλησίας του χωρίου Βλαδόβου ... 1863*, φεβρουαρίου 20 (βλ. Παράρτημα της εργασίας μας αυτής αρ. 4). *Κατάστιχον του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, εν ναώ Σάμαρ*.
6. Αναστ. Δ. Κάρτα, Άγρα η Μακεδονική εν τη Ιστορία, Άγρας 1941 (αδημοσίευτη εργασία). Αναστ. Κίτσου «Η Παιδεία εις την Φλαμουριάν από του έτους 1862», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 3 (1972), σσ. 31-34.
7. Α. Ι. Παππού, Η Έδεσσα (Βοδενά) κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και η καλλιέργεια των γραμμάτων - Συμβολή στην Ιστορία της Εκπαίδευσης, (υπό δημοσίευση).
8. Α. Ι. Παππού, ό.π.
9. *Συμφωνητικό 13ης Μαρτίου 1860...*, ό.π.
10. Ό.π.
11. Β. Δ. Καλλίφρονος, *Εκπαιδευτικά*, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 28
12. Αναστ. Κίτσου, ό.π., σ. 32
13. *Συμφωνητικό 13ης Μαρτίου 1860...*, ό.π.
14. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 37-71
15. *Συμφωνητικό 13ης Μαρτίου 1860...*, ό.π.
16. Αναστ. Δ. Κάρτα, ό.π.
17. Ο Σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ Χαν με το αυτοκρατορικό του διάταγμα Χάττι - Χουμαγιούν στις 6/18 Φεβρουα-

ρίου 1856 επιτρέπει την ίδρυση *ιδίων σχολείων υπό των διαφόρων Κοινοτήτων*. Δ. Νικολαΐδη, *Οθωμανικοί Κώδικες*, τόμ. 3, Κων/λις 1890, σ. 2860 κ.ε.

18. Αναστ. Δ. Κάρτα, ό.π. Πρβ. Ιωάνν. Χαρίτου, «Αναμνήσεις από παλιές σχολικές χρονιές», εφ. *Εδεσσαϊκή* (22 Σεπτ. 1984).

19. *Κατάστιχον της Ιεράς Εκκλησίας του χωρίου Βλαδόβου...*, ό.π., όπως αυτά προκύπτουν από τα Πρακτικά εκλογής Εφόρων του Σχολείου της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας Βλαδόβου.

20. Σπ. Π. Αραβαντινού, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Αθήναι 1895, σ. 607. Δ. Πλαταρίδη, ό.π. Γ. Τουσίμη, «Η Έδεσσα υπό τον Αλή Πασά», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973), σ. 5-10. Α. Ι. Παππού, ό.π., σ. 90-91.

21. Σπ. Π. Αραβαντινού, ό.π. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.

22. Αναστ. Δ. Κάρτα, ό.π.

23. «Λογαριασμός της εκκλησίας του χωρίου Βλατόβου δια του επιτρόπου Κων/νου Τράπκου» για την περίοδο 26/10/1861-26/10/1862 που περιλαμβάνεται στο *Κατάστιχον της Ιεράς Εκκλησίας του χωρίου Βλαδόβου ... 1863*, ό.π.

24. Σχετικές πληροφορίες διασταυρώσαμε και από Αναστ. Δ. Κάρτα, ό.π. Α. Κ. Ανεστόπουλου, *Ο Μακεδονικός Αγών (1900-1908)*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 161-162

25. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.

26. «Κατάστιχον ... Βλαδόβου...», ό.π.

27. Κ. Γ. Σταλίδη, «Η κατάσταση της παιδείας στα χωριά της περιφέρειας Εδέσσης τα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973), σ. 13.

28. Ο Αθανάσιος Φράγκου είναι Διευθυντής της Ελληνικής Αστικής Σχολής Βοδενών και κατά τη σχολική χρονιά 1904-1905 και αμοιβεται ετησίως με το ποσό των 50 οθωμ. λιρών. βλ. *Κώδιξ της πόλεως Βοδενών, εν ώ καταγράφονται άπαντες οι πολιτικοί ετήσιοι λογαριασμοί των Βασιλικών δοσιμάτων και Στρατιωτικών φόρων και λοιπών, 1865 - Μαρτίου 5η*, σ. 97β.

29. Αναστ. Κίτσου, ό.π.

30. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.

31. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 19.

32. Αναστ. Κίτσου, ό.π.

33. Ό.π.

34. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.

35. *Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως*, Κωνσταντινούπολις 1906, σ. 74-77. Γ. Τουσίμη, «Η Κοινότητα Μεσημερίου κατά το Μακεδονικό Αγώνα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 5 (1973), σσ. 15-19.

36. Ό.π.

37. Αναστ. Κίτσου, ό.π. Α. Κ. Ανεστόπουλου, ό.π.

38. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 14.

39. Κ. Γ. Σταλίδη, «Τα δύσκολα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα στην Έδεσσα», *Εδεσσαϊκά Χρονικά* 4 (1973), σ. 23.

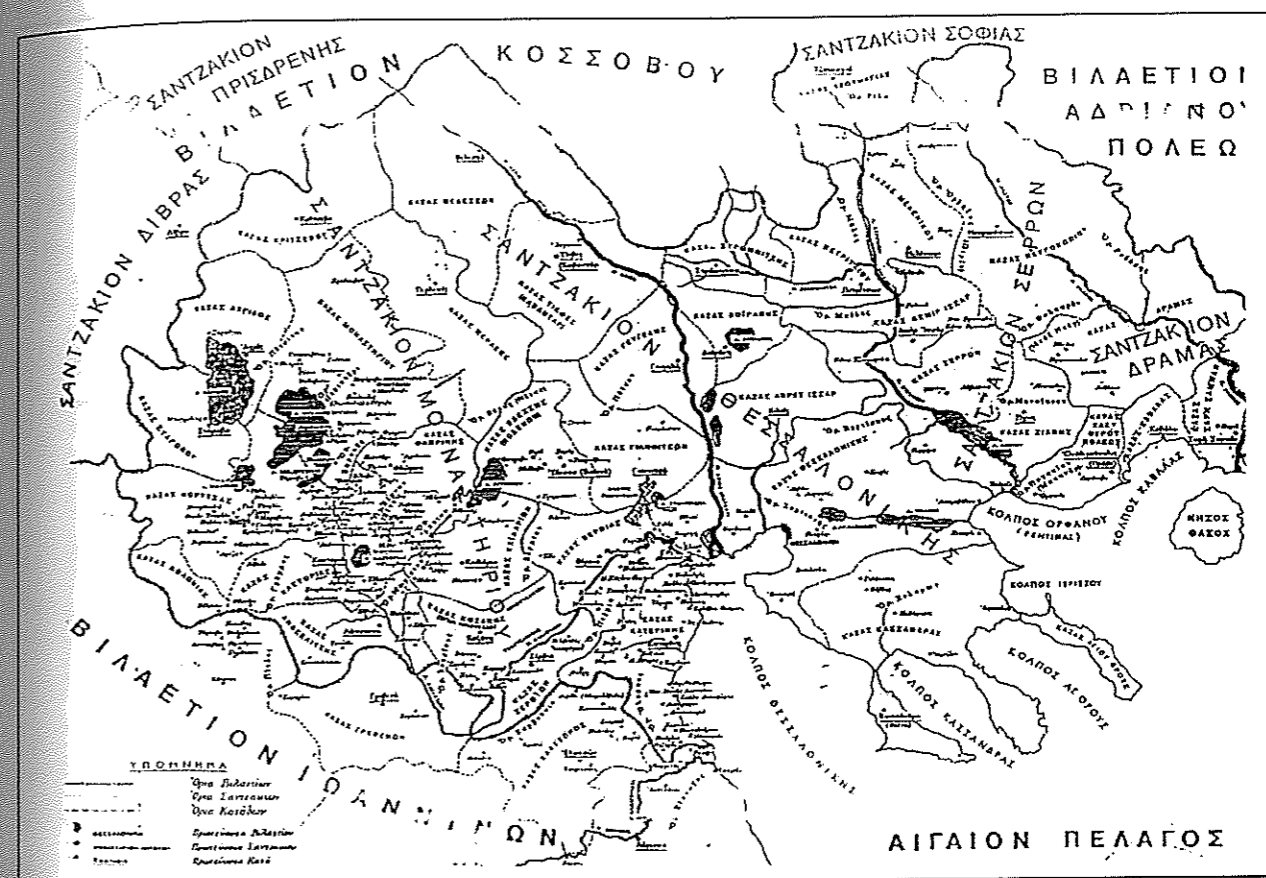
40. *Τριώδιον Κατανυκτικόν* έκδοσης 1856, με την υπόδειξη του δασκάλου Γεωργίου Δ. Γεωργιάδη, στον οποίο

εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες για την πολύτιμη συμπαράστασή του στην έρευνά μας αυτή.

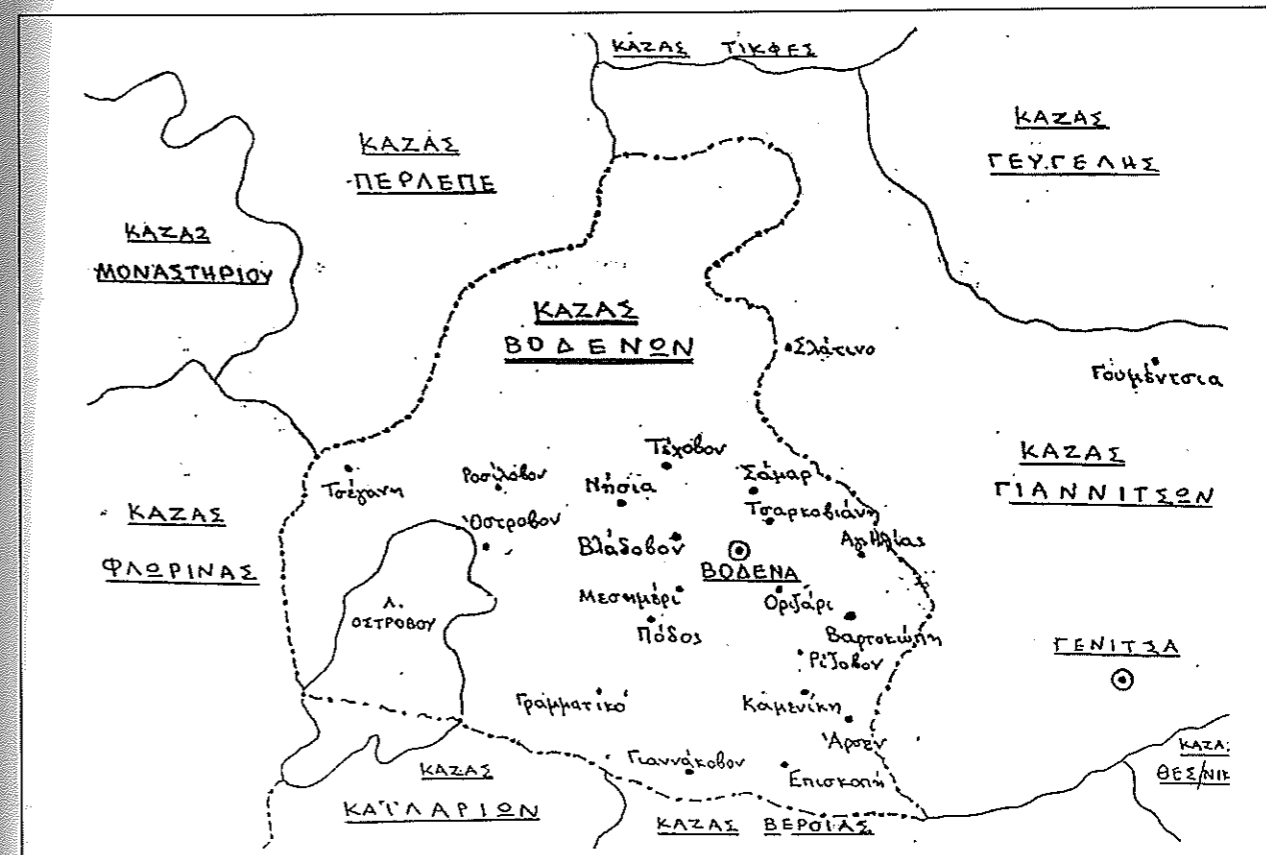
- 41. Δ. Πλαταρίδη, ό.π., σ. 20.
- 42. Από τις σημειώσεις στο *Τριώδιον...*, ό.π.
- 43. Αναστ. Δ. Κάρτα, ό.π.
- 44. Αναστ. Κίτσου, ό.π.
- 45. Κ. Γ. Σταλίδη, «*Η κατάσταση της παιδείας...*», ό.π., σσ. 13-14.
- 46. *Η Εννιάχρονη υποχρεωτική Εκπαίδευση*, ΔΟΕ - ΠΟΕΔ Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου, Αθήνα 1989.
- 47. Γ. Κατσαδάκη, *Βιβλίο ιστορίας του Δημ. Σχολείου Καρυδιάς*, Αρχείο Δημ. Σχολ. Καρυδιάς (αδημοσίευτη εργασία).
- 48. Δ. Πλαταρίδη, ό.π., σ. 19.
- 49. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 17.
- 50. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 51. Αναστ. Κίτσου, ό.π.
- 52. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 53. *Κατάστιχον του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, εν ναύ Σάμαρ*, από το προσωπικό αρχείο του δασκάλου

λου Γεωργίου Δ. Γεωργιάδη που μας έδωσε την ευκαιρία να το μελετήσουμε και την έγκρισή του να το χρησιμοποιήσουμε στην εργασία μας αυτή.

- 54. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π.
- 55. Ό.π. Οι αποδείξεις αυτές βρίσκονται στα αρχεία του Υπουργείου Εσωτερικών με στοιχεία: 1899, άνευ κατάταξως, Φάκελλος Γ'.
- 56. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 57. Αναστ. Κίτσου, ό.π.
- 58. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 59. Κ. Γ. Σταλίδη, *Κώδιξ ο το πρώτον συστηθείς...*, ό.π., σσ. 37 κ.ε.
- 60. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 61. Κ. Γ. Σταλίδη, «*Η κατάσταση της παιδείας...*», ό.π., σ. 17
- 62. Δ. Πλαταρίδη, ό.π., σ. 18
- 63. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π.
- 64. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 65. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 16
- 66. Δ. Πλαταρίδη, ό.π.
- 67. Κ. Γ. Σταλίδη, ό.π., σ. 13

1. Χάρτης βιλαετίου Θεσσαλονίκης

2. Χάρτης καζά Βοδενών

Απόδειξη δα' γρόσια τετρακόσια επί.
 108) Αριθ. Γρ. 400
 Ο υποφαινόμενος δόξα σ' αγγαρί δού.
 επιμηκοδ' ικονίου δού χωρίου βγα.
 δόβου ανέταξ' δού μοδοῦ μου εὐδ-
 αχοζικουῦ ἐτος 1898-99 (γάρου μέχρι
 σ' κίον υπ' α' δού εἰσοδομῆς κωρίου
 Συμφύριου χρ. Μωακίρτζοι τὰ ἀνα-
 τέρω γρ. δα' γρόσια Αριθ. 400 επί γρ.
 108) ἔπ' ἔμ' υποφαινόμενος
 ἐν δα' γρόσια Αθηνάσιος Χ. Κωιζακίτης.
 22/2/194

6. Απόδειξη πληρωμῆς του δ/λου Αθαν. Χατζηκωνσταντίνου, όπως είναι καταχωρημένη στο Κατάστιχον ... Βλαδόβου..., 22/2/1899

1904. Αὐγούστου 2. ο' δ' Αθηνάσιος
 χρ. δ' Αθανάσιου δούπουλος ἀπ' ἐπιτολή
 κατ' Αγίου Βοδενών κ.κ. Αθηνάσιου
 ἐπιπληροῦ και θημορτα γρημματαί-
 ως εἰς φαρμακεία κα' ἐπ' ἐπιπληροῦ
 και δ' Αθηνάσιος γ' Αθηνάσιος δ' Αθηνάσιος
 ἐπιπληροῦ

7. Ανάθεση καθηπόντων Γραμματέα της Εφορείας του Σχολείου με εντολή του Μητροπολίτη Βοδενών Στεφάνου, 1904

Ο ανδραγαθὸς οὐμὲν εἰς Βοδενὴν
 τ.π. Μωακίρτζοι

Σήμερον τὴν 9^η Σεπτεμβρίου μὲν τὸν ἐτος 1890 ἐν κτή-
 ρα κληρικῆς συνέθετες ἀφ' ἑαυτῶν ὁμοφρονῶντες ἐπὶ τῶν
 Βλαδόβου δὸς τῆν ἐπιτολὴν ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν
 τῶν ἐκδοκῶν κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι ἐπὶ τῶν
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι

καὶ κατεβρωθῆ ἢ τὸ παρὸν κωιζακίτην τὸν 1904
 ἀποδοῦναι ὑπογραφῶν κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 παρα τὸν ἀποδοῦναι κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι
 ἐπὶ Αἰλιὸν Κωιζακίτην κατ' ἐπιτολὴν κ.κ. Μωακίρτζοι

8α «Πρακτικὸ» ἐκλογῆς Εφόρων του Σχολείου Βλαδόβου

Antonis I. Pappou

The Greek schools in the nahiye of the kaza of Vodena in the last century of Ottoman rule

The Greek national consciousness of the inhabitants of the province (nahiye) of the kaza of Vodena was always soberly on the alert. An important part in this was played by the education offered by the elementary schools founded by the historic diocese of Vodena in association with the inhabitants of the surrounding villages.

These schools created the solid resistance against which the rapacious greed of Pan Slavism stumbled and fell in the second half of the nineteenth century, shattering its dreams of succeeding the Ottomans in the region. It was in these schools, during the critical years of the armed phase of the struggle for Macedonia, that heroic teachers (both churchmen and laypeople) from the local villages, from the town of Vodena, from Thessaloniki, and from other parts of Macedonia and the free Hellenic state bravely and self-sacrificingly battled the storm of Pan Slavism from classrooms and desks. Many laid down their lives on the altar of national dignity and integrity and became symbols and shining examples for the younger generations.

These schools were founded, organised, run, and supervised by the local church under the leadership of the Metropolitan of Vodena. The priest and the church council were responsible for running the village schools, and expenses were met by donations from all the villagers, who gave with admirable alacrity, according to their means.

Ἀθανάσιος Καραθανάσης

Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα (1904-1912)

Ἡ Ἑδεσσα εἶναι ἀπὸ τίς μοναδικές πόλεις πού γνώρισε ἀσφυκτική τὴν πίεση τοῦ Πανσλαβισμού καὶ λίγο ἀργότερα τῆς βουλγαρικής Ἑξαρχίας. Οἱ Ἑδεσσαῖοι ἀντιστάθηκαν πεισματικῶς στὶς ξένες αὐτές προπαγάνδες καὶ στὶς στοχεύσεις τους ἰδρύοντας σχολεῖα, συλλόγους, ἐνίσχυσαν παντοιοτρόπως τὴν ἐθνική αὐτοσυνειδησία καὶ ἐνόπλιως, κατὰ τὴ δεύτερη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος¹.

Στὴν παρούσα εἰσήγηση θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ὀρισμένες ἐκφάνσεις αὐτῆς τῆς ἀντιστάσεως τῶν Ἑδεσσαίων μὲ βάση ἐπιστολές καὶ ἄλλα ἔγγραφα πού ἀπεστάλησαν ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Βοδενῶν Στέφανο Δανηλίδη (Ἰαν. 1904 - Ἀπριλ. 1910)², προκρίτους καὶ ἄλλους Ἑδεσσαίους πολίτες πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρο Ρηγόπουλο (Αὐγ. 1903 - Νοέμ. 1910), μὲ τὸν ὅποιο φαίνεται ὅτι εἶχαν ἰδιαίτερη σχέση³, ἀλλὰ καὶ σὲ μία περίπτωση πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ τὸν Γ' τὸν Μεγαλοπρεπῆ.

Καὶ πρῶτα ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν τῆς περιόδου 1904-1908. Συχνές εἶναι οἱ ἐκκλησίες τοῦ Στεφάνου Δανηλίδου καὶ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ὅπου διεκτραγωδοῦν τὰ δεινοπαθήματα τῶν Ἑδεσσαίων καὶ τῶν πέριξ χωριῶν. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικῶς ἐπιστολὴ τοῦ Ἑδεσσαίου Κώτσου Παναγιώτου ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1904 πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Ρηγόπουλο, ὅπου περιγράφεται ἀπόπειρα δολοφονίας του ἀπὸ Βουλγάρους⁴, ἢ τὴν ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1904 ἐπιστολὴ τοῦ διακεκριμένου Ἑδεσσαίου Ἀθανασίου Φράγκου, πού μαζί μὲ τὸν Δημ. Ρίζο καὶ τὸν Εὐάγγελο Χατζηνίκου ἀποτελοῦσαν τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀμύνης κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν δολοφονία τοῦ υἱοῦ τοῦ προκρίτου Βλαδόβου (σημ. Ἄγρας) Μήτση Μπάγκα Πέτρου⁵. Σὲ ἐπιστολὴ τους οἱ δημογέροντες⁶ Χρ. Πέγιος, Α. Βασδάρης, Εὐ. Μίντσης, Γρ. Τσίτσης καὶ Βασ. Δόδος, ἀπευ-

θυνόμενοι τὴν 24 Σεπτ. 1904 καὶ πάλιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Ρηγόπουλο, ἐκθέτουν μὲ δραματικὸ τρόπο τὰ δεινὰ πού ὑφίστανται ἡ Ἑδεσσα, τὰ Γιαννιτσά, ἡ Γευγελῆ, ἡ Γουμένισσα καὶ ἰδίως οἱ πρόκριτοι, οἱ ἱερεῖς, οἱ διδάσκαλοι ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ Κομιτάτο πού μὲ τὰ ὄργανά του ἐρήμωσε τὸν τόπο, μὲ ἀπειλές, δολοφονίες καὶ παντοῖα ἄλλα μέσα. Οἱ Βούλγαροι, γράφουν, ζητοῦν ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου νὰ ὑπογράψουν τὴν προσχώρησή τους στὴν Ἑξαρχία. Τὸ κακὸ βέβαια εἶχε ἀρχίσει, καθὼς οἱ ἴδιοι γράφουν πού γνωρίζουν τὰ πράγματα ὅσο κανένας ἄλλος, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρώσων πανσλαβιστῶν στὴν περιοχή⁷. Τὶς ἴδιες περίπου ἡμέρες ὁ μητροπολίτης Βοδενῶν Στέφανος ἀπευθύνει δραματικὴ ἐκκλησιὰ πρὸς τὸν Οἶκουμ. Πατριάρχη Ἰωακείμ τὸν Γ' (1834-1912) γιὰ τίς ἀπειλές καὶ τοὺς φόνους τῶν Βουλγάρων στά χωρία Βόζιτς (Ἀθύρας), Ἀπόστολοι (Ν. Πέλλα), Πέτροβον (Ἅγιος Πέτρος), Τσερναρέκα (Κάρπη), Πετγός (Πεντάλοφος), Βαροβίτσα (Καστανερή). Στὰ ἐν λόγω χωρία εἶχαν σταλεῖ Ἑλληνες διδάσκαλοι τῶν ὁποίων καθημερινῶς ἀπειλεῖται ἡ ζωὴ ἀπὸ τὸ Κομιτάτο⁸. Στὴν ἐπιστολὴ περιγράφονται οἱ γνωστὲς μέθοδοι τῶν Βουλγάρων πού τὸ πρόγραμμα τους εἶναι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τέλειον νὰ ἐξονωσῶσι τοὺς μὴ ὑποτασσομένους εἰς τὰς θελήσεις αὐτῶν Ὀρθοδόξους Χριστιανούς. Ἀπὸ ἐπιστολές τοῦ Χρ. Πέγιου, τοῦ γνωστοῦ προκρίτου τῆς Ἑδέσσης, τοῦ Αθ. Φράγκου καὶ ἄλλων Ἑδεσσαίων ἀνιχνεύουμε τὴν πολὺ φιλικὴ σχέση τους μὲ τὸν μητροπολίτη Ἀλέξανδρο Ρηγόπουλο⁹. Ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολὴ πληροφοροῦμεθα γιὰ τίς πολλαπλές ὑπηρεσίες πού ἐπὶ διετίαν προσέφερε στοὺς κατοίκους τῆς Ἑδέσσης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ὁ πρῶην ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ Ἰλαρίων, ὁ ὅποιος βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη (Φεβρ. τοῦ 1904) σὲ ἔσχατη ἔνδεια. Ὁ πρόκριτος Πέγιος ἐπικαλούμενος τίς ὑπηρεσίες τοῦ Ἰλαρίωνος στὴν Ἱερισσό καὶ τὴν Ἑδεσσα παρακαλεῖ τὸν Ἀλέ-